

L. Simon László

KOZMA LAJOS MODERN VILLÁI

Az új ház – Kozma Lajos modern villái, Iparművészeti Múzeum (2006. november 24. – 2007. május 13.). A kiállítást rendezte: Horányi Éva.

Az egykori Kossuth-díjas építész, iparművész és grafikus, műegyetemi tanár Kozma Lajos (1884–1948) modern villáinak fotóiból, tervrajzaiból, valamint Kozma tervezte bútorokból, berendezési tárgyából rendezett kiállítást az Iparművészeti Múzeum. Annak ellenére, hogy Kozma elsősorban kisebb villákat és fővárosi bérházakat tervezett, s nevéhez nem fűződik monumentális, országos jelentőségű közintézmény papírra vetése, mégis a harmincas–negyvenes évek magyar építészeteinek élvonalába, európai rangú építészei közé szokás besorolni. Joggal. Azon persze csak az utókor kevésbé tájékozott olvasói csodálkozhatnak, hogy tehetsége és elismertsége ellenére nem kapott központi megrendeléseket, pedig tudható, hogy előrelépését nem elsősorban zsidó származása, és a tanácsköztársaságban vállalt szerepe (a művészeti direktórium tagja volt) hátráltatta, hanem az a tény, hogy Magyarországon gyakorlatilag a harmincas évek közepéig nem volt jellemző a közmunkák nyilvános pályáztatása. A főként modern, részben konstruktivista, részben a Bauhaus alá sorolható, több tucat megvalósult épülete ezért elsősorban polgári villa, családi ház, illetve bérház, ám legalább ilyen jelentősek enteriőrtervei, bútorai. Ebben az értelemben Kozma ideája a Gesamtkunstwerk volt, vagyis munkáiban a művészeti ágakat összefogó, az érzékekre egyszerre ható, totális műalkotás létrehozásának igénye jelent meg, legszebb, legértékesebb terveiben nemcsak a megvalósítandó épületet rajzolta meg, hanem a kilincstől a virágállványon át, a bútorokig, azok elhelyezéséig mindent részletesen kidolgozott.

Kozma azonban érdekes úton jutott el saját modernizmusa átgondolt, koherens egészé formált világáig, hiszen alkotói pályájának első felében a népies barokk, a szecesszió jellemzi munkáit. 1908-ban Margitay Ernő még ezt írja rajzairól a *Művészet* című lapban: „Ez a fiatal építőművész kora gyermekségétől kezdve ismeretségben állott a somogyi lankák virágos mezejével, a homokszemek vibráló táncát is sokszor nézte, ahogy sziporkázó csillogással sorakoztak vonalba a napsugár érintésére, majd megindult a puszta, a berkek hűvös mélysége, domboldalak lejtője felé, végigzarándokolt Kalotaszeg álomországán, ahol él még a temető művésze, s ahol írott varrottasok hirdetik a teremtő fantázia örök dicséretit.

Ahogy vándorolt, a lelke meg kellett hogy teljék a magyarság művészetébe vetett hitnek az erejével, egy csomó színes, soha el nem múló impresszióval, amely a rajzaiból is felénk sugárzik, amelyben megcsendül a lírai elem alaphangja, a poézis...

Mert megfogja az emberfia lelkét a virágkopjás fejfa szépsége, annyira meg, hogy alig szabadulhatunk meg tőle... Hogyisne fogná, mikor haldokló rózsa halódó illata halottat köszönt.

Megtelt a rajzolókönyv minden oldala, de nem szolgál másolásra telt meg. Éppen az a szerencséje, ami sokaknál hiányzik, hogy észrevette a népművészetnek a természetre való egyenes utalását, a természet elemeire való ujjmutatást, amelyeket aztán a saját dekoratív nyelvén fejezett ki akkor, amikor ornamentumait megteremti. A népművészet csak az alkotás törvényére tanította meg, de nem önmagának ismétlésére, aminek az lett az eredménye, hogy Kozma nem elrejtett bányának tekintti a népművészet anyagát, sőt tudja azt is, hogy az igazi művész épp úgy nem élőködhetik a nép művészetén, mint ahogy rá nem vethetjük magunkat elmúlt korok művészetének szenzációira sem. Szóval a népművészet folytatását úgy érti, hogy az nem a belőlük vett elemek ugyan egy nyelven való ismétlése, hanem a természet elemeinek egyéni szintézissel való sorakoztatása, ami valóban két különböző dolog.”

Kozma szemlélete folyamatosan változott, a magyar tradíció talaján állva akart újat alkotni, összekötve a „kelet zamatát” a „nyugat pallérozott tudásával”. Felismerve az igények folyamatos változását, a nagyvárosi életforma teljes átalakulását, ennek az igénynek nemcsak funkcionalizmusában, hanem látványában, esztétikumában is megfelelő házakat, lakásokat kívánt tervezni. Kozma kora, a mai kor „az emberöltőkre szabott várszerű stabilitású építkezései helyett – amik értékükben elavulva felesleges teherként nehezednek a közösségre, családra, egyénre – olyan házakat akar, amik a változó életmódokhoz rugalmasan alakulnak... Ha azt akarjuk, hogy utódaink ne szidjanak bennünket, úgy igyekezzünk olyan házakat építeni, melyekben egy másfajta élet lehetőségei is elképzelhetők, ahol a falak, legalábbis a válaszfalak könnyen eltolhatók, ahol a hatalmas, lehetőleg összefüggő ablakok minden időjáráshoz, világításhoz szánva igen sokféleképpen használhatók. A ház nemcsak tőkebefektetés, de a család és a jövő nemzedék életkerete is, és változóképesége, rugalmassága a használhatóság legfontosabb próbája, időben is, nemcsak térben” – véli *A ház és a lakás, mint életszenárióm* című írásában.

A sajnós csúnyán átépített, de a zömében legalább ma is álló villái mellett legismertebb épületei éppen a megváltozott körülményekhez is igazodó bérházai: az Átrium mozi és -bérház, a Régiposta utcai bérház, a Vadász utcai Üvegház, de széles körben ismert a Rákóczi úti Divatcsarnok átalakítása is. Épületei természetesen akkor és most is megosztották a közvéleményt, Füst Milán 1932-es naplójegyzetében a Kozma tervezte Havas-villa egyszerűségét pokolian unalmasnak titulálta, s a Kozma-féle modernséget célként magunk elé tenni egyenesen ellenszenvesnek tartotta. Az ilyen és hasonló vélemények ellenére mára vitathatatlan tény, hogy Kozma új épületei és enteriőrjei a két világháború közötti korszak legfigyelemreméltóbb alkotásai közé tartoznak, így védettségünk indokolt volna.

Önmagában tehát nehezen vitatható Kozma Lajos épületeinek egyszerűségükben is megmutató ereje, térelrendezésük és berendezésük esztétikai minőség-

gé emelt tiszta vonalvezetése, kubusainak arányos rendjéből összeálló rendszer létjogosultsága és a két világháború közti magyar építészetet európai élvonalba emelő ereje. Ugyanakkor vitatható az esztétikai program mindenekfölöttivé emelése, amit éppen egy régebbi épület átalakítása, a Trombitás utcai, eredetileg 1907-ben

épített romantikus, kétlakásos bérvilla átépítése jelez. Nem arról van szó, hogy az 1935-ös átépítés utáni épület ne lenne a maga módján egy korának megfelelő műremek, sőt lenyűgöző, hogy Kozma képes volt az eredeti, gazdagon díszített épületbe beleláttni a maga egyszerű tömbjeit, az ablakok, korlátok ritmusát, miként a szobrász feltárja a nyers márványdarab töredezettsége mögött láthatatlanul rejtőző csiszolt, fényesre polírozott szobrot. Pusztán arra utalok, hogy a Kondor Márton által épített „Pávás-ház” önmagában is érdemes lett volna a

megőrzésre. Az építész vitathatta volna az építető szándékát, s az új épületet máshol is megvalósíthatta volna. De hát a program, az új művészet hitvallása akkor mindennél erősebb volt. Gondoljunk csak Kassák a Moholy-Naggyal közösen szerkesztett *Új művészek könyvébe* 1922-ben írt előszavára: „Mikor ezt a könyvet demagóg politikusok szónoklatai, és édesfagyökéren élő esztétikusok sóhajtásai közepette a közönség elé adjuk, a bizonyosság egyszerűségével írjuk le, íme: itt vannak a rombolók legenergikusabbjai, és itt vannak az építők legfanatikusabbjai.”

A legnagyobb gond azonban azzal van, amit a Kozma-kiállítás látványtervezője, a belsőépítész Somlai Tibor is megerősített az egyik televíziós nyilatkozatában, hogy Kozmának és kortársainak modern, bauhausos épületeit büntetlenül és visszaállíthatatlanul tette és tette is tönkre az utókor, azaz a háztulajdonosok. Tönkretették, mert átépítették, új, más szerkezetű, beosztású, és az eredeti ritmust és arányokat agyoncsapó nyílászárókat tetettek be, kiegészítő tetőkkel, falakkal, térelválasztókkal tették semmissé Kozma eredeti koncepcióját. Kondor eredeti villájával mindez nem fordult volna elő, legfeljebb a lakásokat darabolta volna tovább a városi társbérletet oly *barátságos* módon preferáló szovjet mintájú diktatúra, de a kulcsínyt az elhanyagoláson, a lepusztuláson kívül más nem fenyegette volna. Igazságtalan persze Kozmát hibáztatni azért, hogy nem látta előre az utókor szelektív igényességét vagy igénytelenségét, az édesfagyökéren élő esztétikusok túlsúlyának megváltoztathatatlanságát, az örökségvédelem hiányosságait, a modern törekvéseket támogató művelt nagypolgárság elszegényítését, kisemmizését, értékeinek megsemmisítését. Pedig elgondolkozhatott volna azon is, hogy saját politikai értékei,

valamint a tanácsköztársaságban vállalt szerepe ellenére is a harmincas–negyvenes években elsősorban a nagypolgárság volt a megrendelője, az a társadalmi réteg, amely lehetőséget nyújtott építészeti vágyai megvalósításához.

Persze végképp nem okolhatjuk Kozmát azért, amit az uniformizáló szocreál esztétikai diktatúrája tett a bimbózó modernizmussal, hogy annak eszközeit utólag miként hiteltelenítette a saját, de lelketlen kubusaival. Mert össze lehet-e hasonlítani Kozma bérházait a Rákosi-éra lakótelepeivel vagy a Kádár-korszak panelerdejével? A tágas, világos tereket eredményező funkcionalizmust a tíz sötét emeletbe zsúfolt betonketrecekkel?

Kozma valószínűleg nehezen fogadta volna el mindazt, ami a diktatúra hivatalos építészétét jellemezte. Az 1948. novemberi halála előtt bekövetkezett politikai fordulat még nem vetítette előre azt a radikális esztétikai váltást, amely egyáltalán nem tekintette mintának a Kozma által is képviselt vizuális értékrendet. Hiába mondhatjuk el, hogy a háború utáni újjáépítésben, a fordulat éveinek idején is, gyakorlatilag egészen az ötvenes évekig még a nagy középületek, iskolák megtervezésében s kivitelezésében is a két világháború közti korszak modernizmusának már hagyománnyá érlelődött elemei és értékei domináltak, ez a szerencsés irány hamarosan elvérzett az ideológusok „áldásos” tevékenységének köszönhetően, így máig fájdalmas sebként éktelenkednek nagyobb településeink belvárosaiban a bombatalálatokat ért házak, villák, bérházak helyére az ötvenes–hatvanas években került rettenetek. A modernizmussal leszámoló ideológusok nyilván a maguk szájíze szerint értelmezték Kozmának az Új Építészetben 1948-ban megjelent gondolatait, mely szerint a „dinamikus modern építészet a külsőt és a belsőt egybeolvasztva, egységesen alakítja ki feladatait, melynek egyik pólusa a belső tér, másik pólusa a városépítés. A modern építészeti irány nem kísérlet már, hanem új, dinamikusan alakító szellemiségének ábrázolása.”

Nehezen oldható fel az az ellentmondás, hogy miközben az ötvenes évekből visszanezve a kozmai életműben – a korai szakasztól eltekintve – végig következetesen, európai szinten képviselt modernizmus a kapitalisták építészetének volt tekintendő (s nemcsak azért, mert például Kozma elsősorban nem nagy középületek, hanem kisebb bérházak, s polgári villák tervezésében bontakoztathatta ki rendkívül összetett tehetségét, hanem mert a modernizmus képviselői „áesztétikai szempontokra hivatkozva, a dolgozók ízlésének megfelelő, de ugyanakkor gazdaságos megoldások helyett, gyakran felesleges fényűzést fejeznek ki” – legalább is egy 1949-ben kiadott, az építőipar feladatairól szóló minisztertanácsi határozat szerint), aközben Kozma örömmel üdvözölte a „demokrácia” győzelmét: „Az utolsó száz év története: harc az emberi felszabadulásért. E harc hősei a dolgozók: munkások, parasztok, értelmiségiek folyton fejlődő tömege. A népi demokrácia a világ nagy részében győzött, a világ másik részének átalakulása nem késleltethető: ez a történelem vastörvénye. A modern építészet fejlődése is ezt a törvényt tükrözi, a vas és a beton világában is a szükségszerűség e kemény törvénye uralkodik. Termé-

szetes és érthető, hogy ezekből a kemény, nagyszabású, hatalmas víziókat alakító formáktól a kapitalista termelést kiszolgáló reakciós polgári művészet elfordult és mindent elkövetett, hogy fejlődésében meggátolja.”

Az Iparművészeti Múzeum kiállítását kísérő, a Terc Kiadó gondozta, s Horányi Éva szerkesztette *Kozma Lajos modern épületei* című impozáns kötet egyik kiváló tanulmányírója, Prakfalvi Endre is kiemeli a Szabad Nép Kozma halála utáni építészeti vitáját, amely egyértelműen megadja a szocialista építészet hosszú évtizedekig érvényes irányát: olyan építészetre van szüksége a reakciós, polgári művészettől elszakadó társadalomnak, „amely érthető kortársaink számára, amely a mai generáció forradalmi jellemét örökíti meg, a dolgozó népet derűvel, boldogsággal tölti el, új győzelemre hív és vezet” (Perényi Imre, 1949). Hol van ez a gondolat, valamint a létezett szocializmus a széles tömegek ízlését, esztétikai elvárásrendszerét generációkra elsilányító megvalósult képzőművészeti-építészeti rendszere Kassák Lajos ma már megmosolyogtató, ugyanakkor még mindig vállalható és áhított naivságától: „Az új művészet pedig egyszerű, mint a gyermek jósága, határozottan megállapító és diadalmas minden anyag fölött.”

Reggelizősarok a Fleiner-villában

A Margit körüti Átrium-ház